

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PEDRO GÓMEZ CARRIZO

CULTURĂ GENERALĂ ÎN 365 DE ZILE/ Pedro Gómez Carrizo; traducere: Ionescu Anca Irina. - București: Editura Lider Internațional, 2018

ISBN 978-973-629-387-0.

Ionescu Anca Irina (traducere)

Corector: Dușa Udrea

Tehnoredactor: Puiu Enache

Copyright © 2012 Biblock Book Export SL (SIC)

All right reserved

Toate drepturile acestei ediții în limba română
aparțin Editurii LIDER INTERNATIONAL

Editura ORIZONTURI – București
Bdul Libertății nr. 4, bl. 117, et. 7, ap. 20
telefon: 021.3177679, 0744531333
e-mail: orizonturi@editura-orizonturi.ro

Pedro Gómez Carrizo

Cultură generală în 365 de zile

*Călătorie prin istoria ideilor
care au modelat lumea în care trăim*

Traducere din limba spaniolă și note:

Anca Irina Ionescu

Editura ORIZONTURI
Editura LIDER INTERNATIONAL

Indice

ARHITECTURA:

ADRIAN: Rezistența cupolei.....	80
ALHAMBRA: Paradisul pe pământ.....	105
BERNINI: Curbe, spații, lumină și dramatism.....	150
C.R. MACKINTOSH: Sofisticarea raționalistă.....	279
CATEDRALA: Lumină și înălțare pentru a ajunge la cer	96
COLOSSEUMUL: Arhitectura de marmură.....	79
FIDIAS: Sculptura în relief	52
FRANK O. GEHRY: O arhitectură fragmentată.....	371
GAUDÍ: Arhitectura în lumină și mișcare	264
GROPIUS: Formă urmează funcția	302
GUSTAVE EIFFEL: Arhitectura fierului	272
HAUSSMANN: Modernizarea orașelor	237
IMHOTEP: Părintele colosalismului	29
LLOYD WRIGHT: Construcție și mediu în armonie.....	320
MEHMED AGHA: Un albastru infinit până la cer	138
MING – Un oraș pe pământ: pentru împăratul ceresc	106
PALLADIO: Uniunea perfectă dintre natură și cultură.....	129
ROBERT ADAM: Să construim la fel ca și clasicii.....	176
SHAH JAHAN: Tronul lui Dumnezeu	147
VAN DER ROHE: Mai puțin este mai mult	334
VITRUVIU: Ordinele clasice	73
WILLIAM CHAMBERS: Influxul oriental.....	184
WILLIAM LAMB: Catedrala modernă	317

ARTELE FRUMOASE

ALFONS MUCHA: Senzualitatea în afișe.....	277
ANDY WARHOL: Arta pentru bani	351
ARTA RUPESTRĂ: Expresia creatoare	23

CANOVA: Naturalismul senzual	205
CELLINI: Arta în meserie	128
CÉZANNE: Ochiul absoarbe..., creierul produce forme	273
DAVID: Perfecțiunea mesajului	187
DUCHAMP: Recrearea artistică a obiectelor	301
EDVARD MUNCH: Să dezvăluim ceea ce ascunde sufletul.....	274
EL GRECO: Furia sinuoasă a figurii.....	133
FRAGONARD: Frumusețea efemeră a frivolității	180
GAUGUIN: Să pictăm misterul vieții.....	271
GHIBERTI: Sublima artă a reliefului.....	109
GOYA: Somnul rațiunii naște monștri	208
HOKUSAI: Elixirul nemuririi.....	216
KAMASUTRA: Filosofia erotismului.....	93
KLIMT: Toată arta este erotică.....	292
MATISSE: Culorile sălbaticice ale culorii	294
MICHELANGELO: Forme apolinice și pasiune dionisiacă.....	117
MILLET: Să simți inima naturii	240
MIRON: Canonul clasic al frumusetei.....	50
PICASSO: Perspectiva multiplă	291
RĂZBOINICII DE TERACOTĂ: Lupta dincolo de moarte.....	67
RODIN: Depășirea mimesisului	286
RUBENS: Voluptatea momentului.....	145
TUTMES: Realismul sculptural	34
VAN EYCK: Detalii, nuanțe și simboluri	108
VAN GOGH: Penelul emoțiilor	270
WILLIAM TURNER: Istoria în peisaj.....	230
CINEMATOGRAFIA:	
BENIOFF & WEISS: Renașterea mitului	381
CASABLANCA: Întotdeauna vom avea Parisul.....	329
CÂNTĂREȚUL DE JAZ: Sunetul vieții.....	309
FRITZ LANG: Expresia viitorului	310
GEORGE LUCAS: Un univers în expansiune	366
JOHN FORD: Vestul ca patrie.....	326
ORSON WELLES: Fericirea în memorie	327

PE ARIPILE VÂNTULUI: Epica melodramei	325
RASHOMON: Importanța punctului de vedere.....	337
ȘOIMUL MALTEZ: Clarobscurul crimei	328
VRĂJITORUL DIN OZ: Nicăieri nu este ca acasă	324

ECONOMIA:

AMARTYA SEN: Egalitatea capacitaților	370
HAYEK: Libertatea și prosperitatea în pericol	332
KEYNES: Cheltuielile publice ca motor al economiei	318
LÉVI-STRAUSS: Există patroni comuni în orice viață omenească	341
LOCKE: Oamenii sunt liberi și egali de la natură	157
PIKETTY: Ingălitatea crescândă	380
STIGLITZ: Vinovații de săracie	375
THOMAS S. KUHN: Știința nu avansează, își schimbă interesul	347

ECONOMIA POLITICĂ:

ADAM SMITH: O „mână invizibilă“ reglementează piața	182
GUY DEBORD: Societatea spectacolului	354
MONTAIGNE: Apărarea diversității	131

ECONOMIA ȘI POLITICA:

De la troc la monedă	39
DOMESTICIREA ANIMALELOR: Domeniul naturii	25
HAMMURABI: Aceeași lege pentru tot poporul	33
LEONIDA: Modelul spartan	48
STÉPHANE HESSEL: Insurecția pașnică	379

FILOSOFIA:

ADORNO și HORKHEIMER: Pericolele culturii de mase	335
ARISTOTEL: Virtutea în calea de mijloc	61
ARISTOTEL: Sufletul este forma corpului	62
BERKELEY: A exista înseamnă a fi perceput	163
DESCARTES: Gândesc, aşadar exist	144
DIDEROT: Marele lanț al cunoașterii	172
ERASMUS DIN ROTTERDAM: Haina nu-l face pe călugăr ...	116

FRANCIS BACON: Cunoașterea este putere.....	139
HEGEL: Spiritul totalitarismului	203
HOBBS: Omul este un lup pentru om	146
HUME: Obișnuința este căluza vieții.....	170
JACQUES MONOD: Viața este rodul întâmplării	360
KANT: Datoria mai presus de orice	188
KANT: Nu putem cunoaște decât lumea noastră.....	186
KIERKEGAARD: Libertatea generează anxietate	229
LEIBNIZ: Trăim în cea mai bună dintre lumile posibile	164
LOCKE: La naștere mintea este o hârtie albă	159
LYOTARD: Adevăruri multiple, infime și efemere	367
MARSILIO FICINO: Secretul miturilor	110
MC LUHAN: Satul global	350
MICHEL FOUCAULT: Omul este o invenție recentă	353
NIETZSCHE: Dumnezeu a murit.....	265
PITAGORA: Sufletul omului este nemuritor	46
PLATON: Lumea noastră este umbra lumii reale	59
PLATON: A cunoaște înseamnă a-ți aminti	60
POPPER: Dacă nu poate fi fals, nu este nici adevărat.....	319
ROUSSEAU: Omul este bun din fire	177
SARTRE: Condamnați să fim liberi	331
SAUSSURE: Limba este un sistem de semne	295
SCHOPENHAUER: Viața este o dorință opacă și o frământare	212
SENECA: Motivul este viața bună	77
SFÂNTUL TOMA: Aristotelismul creștin.....	100
SOCRATE: Știu numai că nu știu nimic	53
SPINOZA: Rațiunea ne face liberi	154
TALES DIN MILET: Trecerea de la Mit la Logos.....	38
THOMAS MORUS: Drumul spre o societate ideală.....	121
VOLTAIRE: Inventarea intelectualului	175
VOLTAIRE: Prejudecățile sunt rațiunea proștilor.....	178
WILLIAM JAMES: Ideile sunt adevărate dacă sunt utile	290

LITERATURA:

APULEIUS: Necazurile sufletului în trecerea sa prin viață	82
BALZAC: Totul este independent	225

BAUDELAIRE: Cunoașterea simbolică.....	239
BOCACCIO: Romanul renascentist	104
BRAM STOKER: Icoana terorii	280
CEHOV: Arta sugestiei	269
CERVANTES: Inventarea personajului	134
CHATEAUBRIAND: Contrarevoluția.....	200
CONAN DOYLE: Știința deductiei	268
CONRAD: Oroarea din suflet	284
CRÉTIEN DE TROYES: Apare cavalerul rătăcitor	97
DANIEL DEFOE: Ia naștere Homo economicus	166
DANTE: Teologia transformată în poem	102
DICKENS: Puterea subversivă a sentimentalismului	234
DOSTOIEVSKI: Apocalipsul din suflet	254
EDGAR ALLAN POE: Să-ți etalezi demonii din suflet	221
ÉMILE ZOLA: Suntem un produs al rasei și al mediului.....	255
EPICA MEDIEVALĂ: Inventarea Europei	94
ESCHIL: Tragedia ființei umane	49
FAULKNER: Personajul ca povestitor despre el însuși	314
FLAUBERT: Cuvântul precis.....	238
GARCÍA MÁRQUEZ: Realitatea este magică	355
GILGAMESH: În căutarea nemuririi	30
GOETHE: Se naște Ucenicul vrăjitor	206
HERODOT: Consemnarea faptelor	51
HOMER: Epopeea călătoriei	37
HORATIU: Să învățăm distrându-ne	68
JAMES JOYCE: Odiseea limbajului	305
JANE AUSTEN: Vocile femeilor	207
JONATHAN SWIFT: Fantezia literară ca armă a criticii sociale	168
JULES VERNE: Ficțiunea științifică	250
KAFKA: Anxietatea absurdului cotidian	307
KIPLING: Vocea imperialismului.....	276
LAMPEDUSA: Să schimbă totul ca să nu se schimbe nimic	345
LEWIS CARROLL: Miracolele limbajului	251
LORCA: Poezia telurică	312
LORD BYRON: Eroul romantic	210

MARCEL PROUST: Memoria involuntară	296
MARK TWAIN: Vocea Sudului pe malul fluviului: RespMississippiameni și cărti	267
MELVILLE: Omul împotriva lui Dumnezeu	235
MURASAKI SHIKIBU: Spelndoarea dorinței	92
NOVALIS: Spiritul romantic	196
OSCAR WILDE: Viața ca operă de artă	278
OVIDIU: Enciclopedia mitologică	72
PESSOA: Eu sunt ceilalți	299
PETRARCA: Sufletul umanismului	103
RABELAIS	123
SAINT-EXUPÉRY: Se vede bine numai cu inima	330
SCRIEREA: Comunicarea scrisă	28
SHAKESPEARE: A fi poetul poeților	140
SNORRI STURLUSON: Zeii Nordului	99
SOFOCLE: Inevitabilitatea destinului	56
STENDHAL: O oglindă pe drum	214
SUPERMAN: Primul supererou	323
SEHEREZADA: Fantezie și erotism oriental	90
THOMAS MANN: Arta ca răscumpărare	306
THOMAS S. ELIOT: Vocea dezintegrării	304
TOLstoi: Splendoarea vieții	257
VICTOR HUGO: Literatura revoluționară	248
VIRGILIU: Epopeea psihologică	69
VIRGINIA WOLF: Cunoașterea intuitivă	308

MUZICA:

BACH: Culmea contrapunctului	165
BEETHOVEN: Inspirația depășește clasicismul	199
BRAHMS: Raționalismul muzical	261
CEAIKOVSKI: Muzica de dans	262
CHOPIN: Exprimarea inefabilului	215
ELVIS PRESLEY: Regele rock-and-rollului	339
HECTOR BERLIOZ: Muzica programatică	217
JAN SIBELIUS: Muzica în comuniune cu natura	283
JOHANN STRAUSS II: Domnia valsului	244
JOHN WILLIAMS: Muzica de film	359
LISZT: Fenomenul interpretării	224

MILES DAVIS: Istoria jazzului	342
MOZART: Întruchiparea geniului	179
SCHOENBERG: Muzica fără tonalitate	303
STEPHEN SONDHEIM: Teatrul muzical	344
THE BEATLES: Boomul muzicalului pop	349
VERDI: Muzica Revoluției	227
VIVALDI: Inventarea concertului	167
WAGNER: Opera de artă totală	252

PICTURA:

BOTTICELLI: Frumusețea grației divine	113
DALÍ: Să pictezi mai presus de realitatea pură	316
FRA ANGÉLICO: Să pictezi ca îngerii	107
HIERONYMUS BOSCH: Naturalețea Coșmarului	118
LEONARDO: Enigma și efemeritatea vieții	115
MICHELANGELO: Măreția divină a ființei umane	119
MONET: Să pictăm impresiile	259
POLLOCK: Arta picăturii	322
VELÁZQUEZ: Să pictezi timpul oprit în loc	149
VERMEER: Realitatea luminoasă și modestă	151

POLITICA:

BAKUNIN: Violența și meritul	256
BENTHAM: Cel mai mare bine pentru cel mai mare număr de oameni	191
BERNSTEIN: Calea reformelor	281
BILL OF RIGHTS: Regele este supus Legii	158
BISMARCK: Unirea face puterea	247
CLAUSEWITZ: Războiul sau politica cu alte mijloace	219
CONDORCET: Să educăm pentru progres	194
CONSTANT: Cele două concepte de libertate	211
D.H. THOREAU: Obiecția de conștiință	233
DAVID RICARDO: Teoria valorii	209
EDMUND BURKE: Să păstrăm și să reformăm	193
ELIZABETH CADY STANTON: Pentru un sufragiu feminin	231
FRANKLIN: Spiritul iluminismului	173
GANDHI: Forța nonviolenței	300

GARIBALDI: Libertatea ca standard	220
INAZO NITOBÉ: Calea războinicului	289
JAMES MADISON: Să menținem puterea la distanță	190
KARL MARX: Exploatarea generează plusvaloare	275
KYMLICKA: Drepturile minorităților	372
LINCOLN: Războiul drept	249
MACHIAVELLI: Scopul justifică mijloacele	120
MALTHUS: Limitele populației	197
MANDEVILLE: Viciile private sunt virtuți publice	161
MARX și ENGELS: Spre dreptate prin revoluție	232
MARY WOLLSTONECRAFT: Femeia nu este o jucărie	195
MONTESQUIEU: Separarea puterilor	171
NAPOLEON: Idealul meritocrației	202
PETRU CEL MARE: Visul civilizației	160
PROUDHON: Libertatea și ordinea spontană	223
PULITZER: Presa galbenă	266
QUESNAY: Bogăția este în pământ	174
RACHEL CARSON: Conștiința ecologică	348
RAWLS: Justiția ca echitate	358
RICHELIEU: Originea statului modern	141
SIMONE DE BEAUVOIR: Femeia nu se naște, se face	336
STUART MILL: Individul este stăpân pe el însuși	243
SUN TZU: Este mai bine să învingi fără luptă	63
THOMAS PAINE: În America Legea este Rege	183
TOCQUEVILLE: Tirania majorității	222
TUCIDIDE: Originea realpolitik	57
WILBERFORCE: Lupta împotriva sclaviei	189

PSIHOLOGIA:

BEECHER: Atitudinea noastră ne vindecă sau: ne îmbolnăvește....	340
DAMASIO: Exist, aşadar gândesc	376
FESTINGER: Facem din necesitate o virtute	343
FREUD: Visele sunt vocea subconștientului	282
GOLEMAN: Să gândim cu capul și cu inima	373
HOMO SAPIENS SAPIENS: Apariția gândirii	22
JUNG: Inconștientul colectiv și arhetipurile	333
MASLOW: Experiențele de vârf	352

MILGRAM: Obediența este periculoasă	363
PAVLOV: Reflexele pot fi condiționate	287
STUART MILL: Pentru plăcerile elevate	245

RELIGIA:

AVRAAM: Pactul care a dat naștere monoteismului	32
BHAGAVAD GÎTÂ: Actionează renunțând la rezultatul acțiunii	42
BUDDHA: Există o cale pentru a pune capăt suferinței	47
CALVIN: Mântuirea prin credință	124
CONFUCIUS: Tratează-i pe alții așa cum ai vrea să fii tratat	45
CONFUCIUS: Omul se poate îmbunătăți pe el însuși	54
CORANUL: Ultima revelație	88
DANIEL DENNET: Sufletul nu există	369
DURKHEIM Totemul și societatea	297
EL ZOHAR: Omul poate îmbunătăți Universul	101
ERA AXIALĂ: Cunoaște-te pe tine însuți	40
HOMO NEANDERTHALENSIS: Primele înhumări	21
IISUS: Religia iubirii	74
IISUS: Și Cuvântul S-a făcut trup și a locuit: printre noi	70
LAO TSE: Calea dreptății	41
LEON I: Supremația Sfântului Petru	85
LOVELOCK: Terra este un superorganism viu	357
LUTHER: Împotriva fraudei indulgențelor	122
MAHAVIRA: Toate viețile se susțin una pe alta	44
MAHOMED: Cei cinci stâlpi ai islamului	87
MAREA ZEITĂ: Apariția religiei	26
MOISE: Formarea unui popor pe baza unei Legi	35
PICO DELLA MIRANDOLA: Tradiția unanimă	112
R.W. EMERSON: O viață intuitivă întru Dumnezeu	226
RUDOLPH STEINER: Evoluția spirituală	298
SF. MARCU: Iisus este calea, adevărul și viața	78
SFÂNTUL ATANASIE: Iisus este Dumnezeu	83
SFÂNTUL AUGUSTIN: „Iubește și fă ceea ce dorești“	84
SFÂNTUL BENEDICT: Inventarea monahismului	86
SFÂNTUL PAVEL: Creștinismul este o religie universală	75
SFÂNTUL PAVEL: Creștinismul paulin	76

SIDDHARTA: Adevărul este înlăuntrul nostru.....	43
SIKHISMUL.....	111
STONEHENGE: Piatra ca simbol al eternității	31
SUFISMUL: Al-Gazali și splendoarea mistică islamice	95
ŞINTOISMUL: Spiritualul există în toate lucrurile.....	89
UPANIŞADELE: Eu și Dumnezeu suntem același.....	58
YAJNAVALKYA: Roata vieții.....	36

SCULPTURA:

GIAMBOLOGNA: Contorsiunea manieristă	132
ȘCOALA DIN RODOS: Expresia sentimentului în piatră	71

ȘTIINȚĂ:

ARHIMEDE: Dați-mi un punct de sprijin și voi muta lumea din loc.....	66
AVICENNA: Natura tinde spre refacerea sănătății	91
BOHM: Ordinea implicată	368
BUFFON: Vârsta Terrei nu este cea pe care: ne-o spune Biblia	185
CERAMICA: Depozitarea alimentelor.....	24
COPERNIC: Pământul nu este în centrul Universului.....	125
DARWIN: Omul se trage din maimuță.....	242
DAWKINS: Suntem mașini care transportă gene	365
DEMOCRIT: Suntem un ansamblu de atomi	55
DOPPLER: Mișcarea stelelor.....	228
EDISON: Întreprinderea inventivă	263
EINSTEIN: $E=mc^2$	288
ERATOSTENE: Pământul este rotund	65
EUCLID: Prima Biblie a matematicii	64
EULER: Logaritmul în bază „e“	169
FARADAY: Unirea magnetismului cu electricitatea	218
FERMI: Probabilitatea vieții extraterestre	338
FIBONACCI: Numerele Fibonacci	98
GALILEO: Natura ascultă de matematică.....	135
GAUSS: Teoria numerelor	198
HEISENBERG: Indeterminismul.....	311
HIGGS: Căutarea „particulei divine“	313
HOMO ERECTUS: Inventarea focului	20

HOMO ERGASTER: Inventarea limbajului	19
HOMO HABILIS: Primele unele	18
HUBBLE: Universul se dilată	315
HUMBOLDT: Spiritul erudiției	204
J.K. GALBRAITH: Opulența privată generează mizerie publică.....	346
JAMES WATT: Motorul Revoluției Industriale.....	181
JOHN DALTON: Teoria atomică.....	201
JOHN WALLIS: Calculul infinitezimal	148
KEPLER: Legea lumilor	136
LAVOISIER: Materia nu se creează și nu se distrugе	192
LÉON FOUCAULT: Spiritul pozitivismului	236
MAXWELL: Unirea luminii cu electromagnetismul	260
MENDEL: Trăsăturile părinților se transmit copiilor	253
MENDELEEV: Harta materiei	258
METALURGIA: Unelele de metal	27
MICHIO KAKU: Universurile paralele	378
MIGUEL SERVET: Circulația pulmonară	127
MOEBIUS: Banda fără sfârșit	241
NAPIER: Sistemul logaritmilor	137
NEWTON: Culoarea luminii	155
NEWTON: Gravitația universală	156
OLBERS: Universul nostru este finit	213
PACIOLI: Proporțiile naturii	114
PASCUAL-LEONE: Ne modelăm creierul	377
PASTEUR: Bolile au o cauză	246
PIERRE DE FERMAT: Geometria analitică	143
POINCARÉ: Teoria haosului	293
Poziția bipedă: Ardi începe să meargă	17
PRIGOGINE: Ordinea existenței	362
PTOLEMEU: Pământul este centrul Universului	81
ROBERT BOYLE: Experiența chimică	152
ROBERT HOOKE: Autoritatea este rezultatul experimentului	153
SCHERK și SCHWARZ: Teoria corzilor	364
SCHRÖDINGER: Semnele de întrebare ale fizicii cuantice	321
STEPHEN HAWKING: Găurile negre	356
STEPHEN J. GOULD: Evoluția fără țintă și fără scop	361

STEVEN PINKER: Evoluția a dat forma minții	374
TYCHO BRAHE	130
VESALIO: Atlasul corpului omenesc	126
VILLARD: Amenințarea solară.....	285
WILLIAM HARVEY: Sângele curge prin vene	142
WILLIAM JONES: 3,1415926535897932.....	162

Înainte de acești hominizi, niciun mamifer nu a dezvoltat o anatomie care să-i permită să meargă în poziție verticală.

Un hominid a început să meargă în două picioare

4,4 mil. ani î.Hr.

POZIȚIA BIPEDĂ

Ardi începe să meargă

Ardi este numele scheletului (creat de la denumirea din catalog ARA-VP-6/500) unei femele aparținând speciei *Ardipithecus ramidus*, găsită la 17 decembrie 1992 în Etiopia, pe valea râului Awash din deșertul Afar, la aproximativ 72 km de locul unde fusese găsită Lucy (denumită astfel în onoarea cântecului grupului Beatles *Lucy in the sky with diamonds*, care se cântă în acele momente în tabără), celebrul *Australopithecus afarensis* în vîrstă de 3,2 milioane de ani, considerat multă vreme cel mai vechi hominid.

Cu o vechime de 4,5 milioane de ani (cel puțin un milion de ani mai vechi decât Lucy), căci a trăit în pliocen, Ardi este cel mai primițiv hominid cunoscut până în zilele noastre. Rămășițele conservate (mâini, picioare, labele picioarelor, maleole) au aparținut unei femele care cântărea 50 kg și avea o înălțime de 120 cm. Dotată cu un craniu minuscul (300 cm³, ceea ce înseamnă o capacitate craniiană asemănătoare cu cea a unui cimpanzeu și mai mică decât o cincime din capacitatea medie a omului actual), Ardi era parțial adaptată la

Există diverse teorii care explică poziția bipedă, de pildă nevoia de a crea și a folosi uinelte, de a-i transporta pe copii, de a se deplasa pe câmpii privind de sus orizontal, pentru a descoperi prezența prădătorilor sau pentru a-și regla temperatură corporului, căci în poziție bipedă căldura solară este primită de o parte mai mare a corpului.

o poziție verticală a corpului, căci prezenta, pe de o parte, o centură pelviană cu bazinul

ceva mai amplu, apt pentru a ține intestinale în poziție verticală, și oase ale picioarelor ceva mai rigide pentru a ușura deplasarea bipedă; pe de altă parte, avea brațe lungi și degete curbate pentru a se agăta de crengile copacilor și degetul mare de la picior opozabil celoralte, aşa cum este și la maimuțele mari, ceea ce le permite să se cățăre în arbori și cu picioarele. Această anatomie sugerează că Ardi era bipedă atunci când mergea pe pământ și patrupedă când se deplasa prin arbori.

Această descoperire a însemnat o adeverăță revoluție prin implicațiile remarcabile ale poziției bipede: deplasarea în poziție verticală afectează nu numai mersul, ci și însăși evoluția ființei umane. În primul rând, se schimbă complet vizuirea acesteia, căci devine posibilă o formă cu totul diferită de a privi natura. În al doilea rând, brațele se eliberează de sarcina deplasării și pot fi ocupate cu alte îndeletniciri, iar acesta este începutul unei evoluții care a marcat schimbarea deprinderilor alimentare și biologice: apare posibilitatea de a culege alimente din arbori, precum și de a folosi uinelte, deocamdată pietre sumar sau deloc prelucrate, dar aceasta a favorizat dezvoltarea vânătorii. Astfel, regimul alimentar a devenit mult mai variat, de la cel aproape exclusiv erbivor, realizat de culegători, la cel carnivor, datorat vânătorii. La rândul său, datorită acestui aliment nou, mai ușor de mestecat, maxilarele au devenit mai moi, iar laringele a coborât într-o poziție mai asemănătoare cu cea a oamenilor decât a maimuțelor din zilele noastre, mai bine situat pentru a emite sunete și, în final, pentru vorbire. Această schimbare a poziției a afectat evoluția hominidului spre genul Homo.

Homo habilis dădea dovadă de o precizie încă destul de primitivă. Totuși, era destul de eficient ca să facă prima breșă în domeniul tehnicii inițiate de om: fabricarea unor unelte elementare din piatră.

A apărut hominidul care folosea unelte

2,5 mil. ani î.Hr.

HOMO HABILIS

Primele unelte

Odată cu apariția primelor unelte de piatră, realizate datorită eliberării brațelor, hominidul a făcut un nou salt în istorie (treptat, pe parcursul cătorva milioane de ani), care îl situează la originea strămoșilor actualei specii umane, cunoscută sub numele de *Homo*. Acesta este *Homo habilis* (din lat. homo „om” și *habilis* „abil”), care a trăit între 2,5 și 1,5 milioane de ani în urmă, adăpostind în craniul său un creier între 510 și 600 cm³, aşadar, considerabil mai mare decât strămoșul său, *Australopithecus afarensis*.

Brațele eliberate datorită poziției bipede a hominidului încep să acționeze

Homo habilis prezintă unele caracteristici distincte față de strămoșii săi, a căror principală însușire era poziția bipedă, ceea ce duce la o reducere a pelvisului. Aceasta a avut drept consecință nașteri prematuri și un timp mai lung de creștere a copiilor, ceea ce duce la necesitatea menținerii unor relații sociale puternice.

manevrând într-o manieră din ce în ce mai sofisticată piatra. De la industria primitivă a pietrei cu marginile ascuțite și a obiectelor de silex se ajunge la modelarea unor securi rudimentare, săgeți și alte obiecte care vor permite o serie întreagă de schimbări în comportamentul și în forma de viață a speciei. Apariția acestor unelte de piatră, nici odată izolate, sugerează existența unei

anumite colaborări și a unui proces de fabricație mai diferit față de cel care se poate observa la primalele actuale (capabile și ele să folosească unelte, dar nu și să le conceapă în mod abstract). *Homo habilis* putea să fabrice unelte nu pentru un scop imediat, ci ca să le utilizeze la rândul lor pentru producerea altor ustensile (de exemplu, să lovească o piatră pentru a obține așchii și, după aceea, să folosească aceste așchii ca să ascută un băt, transformându-l în sulită).

Dar, la fel ca și în cazul poziției bipede, importanța culturală a apariției instrumentului de piatră nu este singura sa valoare în cadrul evoluției umane, ci se poate avea în vedere și aspectul biologic. Principala consecință a fost evoluția speciei umane de la culegător la vânător, ceea ce a permis schimbarea regimului alimentar (despre care vom vorbi la capitolul *Australopithecus*), și, în mod sigur, o dezvoltare mai mare a creierului și, respectiv, a capacitatii de gândire a lui *Homo habilis*. Unealta, fabricarea ei și cunoștințele necesare pentru mânuirea ei indică în același timp existența unei anumite forme de asociere, de „societate primitivă”, cu scopul de a transmite aceste cunoștințe, ceea ce ne înfățișează un *Homo habilis* care, fără a face parte dintr-o structură socială aşa cum o concepem astăzi, prezenta totuși un sistem de relații cu un anumit grad de complexitate.

Studiul oaselor hioide ale gâtului la indivizi preneanderthalezi de acum 500 000 de ani descoperiți în Atapuerca a confirmat ipoteza că preneanderthalezii cunoșteau vorbirea, aşadar și neanderthalezii.

Un hominid a început să meargă în două picioare

1,75 mil. ani î.Hr.

HOMO ERGASTER

Inventarea limbajului

Intrucât mintea nu se fosilizează, studiile referitoare la începutul limbajului omenesc, înțeles ca transmiterea orală a informațiilor cuiva celor din jurul său, trebuie să se bazeze pe dovezi indirecte și sunt întotdeauna extrem de controverse. Este probabil ca o anumită formă de comunicare orală mai mult sau mai puțin complexă între hominizi, un protolimbaj asemănător cu cel al copiilor mici când încep să vorbească să fi fost folosit și de *Homo habilis*, autorul primelor unelte de piatră de acum 2,5 milioane de ani.

În general, specia de hominizi cel mai bine poziționată pentru a deveni inventatoarea limbajului articulat este *Homo ergaster*, hominidul care a trăit în Africa cu 1,9–1,4 milioane de ani în urmă și avea o industrie a pietrei foarte rafinată. Deși nu există dovezi arheologice în sensul că *Homo ergaster* ar fi recurs la gândirea

Dacă *Homo heidelbergensis* de acum 400 000 de ani avea deja un comportament simbolic, nu mă surprinde deloc faptul că îl aveau și neanderthalerezii, care executau gravuri, ceea ce reprezintă o formă incipientă de scriere.

simbolica și că ar fi dispus de o artă figurativă sau de imaginație pentru a-și proiecta gândurile pe termen lung, capacitatele sale fizice și cerebrale bine dezvoltate (creierul suferă o creștere importantă atingând deja 850 cm³ și prezintă deja zonele Broca și Wernicke, centrul vorbirii) ar fi putut sprijini o formă de comunicare

lingvistică sau simbolica stimulată de marea criză climatică de acum 2 milioane de ani, care ar fi putut duce la crearea unor condiții propice pentru transmisarea unor concepte, pentru prevederea mentală pentru inteligență și limbaj.

Cu toate acestea, ideea unei apariții atât de timpuriu a vorbirii nu este împărtășită de toată comunitatea științifică. Există multe persoane care se pronunță în favoarea unei apariții mult mai târzii, legată de o structură socială mai complexă. Până nu demult, neanderthalerezilor nu li se recunoștea nici măcar capacitatea de a vorbi, deși astăzi este destul de acceptată ideea că foloseau un limbaj rudimentar și că gândirea lor simbolică era dezvoltată la nivelul speciei *Homo sapiens* cu 10 000 de ani înainte ca aceasta să sosească în Europa.

Recent au fost identificate mutații critice la o genă legată de limbaj care au apărut acum 200 000 de ani, coincizând cu epoca în care oamenii anatomici moderni s-au răspândit pe planeta noastră și au început să domine. Răspândirea rapidă a acestei gene, care a durat numai între 10 și 20 000 de ani și a înlocuit-o pe cea anterioară, ne permite să conchidem că aducea cu sine o importantă modificare evolutivă. Probabil că aceasta este data pe care trebuie să-o acceptăm pentru originea vorbirii, deoarece niciun alt „motor al evoluției” nu se poate compara cu acest avantaj competitiv, care le-a asigurat deținătorilor lui un mijloc extraordinar de supraviețuire și succesul reproducерii.

Homo erectus a continuat să confectioneze unelte de piatră, dar mai elaborate, cioplite pe ambele fețe, cu mâner și cu vârfuri ascuțite. Dar ceea ce caracterizează această specie este dobândirea controlului asupra focului.

Omul a început să controleze focul

1,42 mil. ani î.Hr.

HOMO ERECTUS Inventarea focului

Un nou pas important pentru omenire, după folosirea primelor unelte de piatră cioplite de către *Homo habilis*, a avut loc într-un moment situat între acum 1,9 și 1,6 milioane de ani în urmă, coincizând cu apariția primului hominid ale căruia urme se extind dincolo de Africa, ajungând în Asia. Este vorba despre *Homo erectus*, care a populat întreaga planetă până acum 70 000 de ani și s-a răspândit în Asia orientală (resturile de fosile înrudite găsite în Africa sunt, de regulă, clasificate drept *Homo ergaster*), în special în China și în Indonezia, dar și în Europa, cu rămășițe descoperite în Georgia.

Această prezență masivă a hominidului dincolo de hotarele Africii este un alt indiciu al gradului său superior de evoluție, atât în ceea ce privește nivelul uneltele folosite, cât și al altor inovații care au marcat definitiv evoluția speciei, al cărei volum craniian, foarte variabil, a crescut de-a lungul istoriei sale de la 850 cm³ al Omului de Java la 1 250 cm³ al fosilelor descoperite ulterior. *Homo erectus* era foarte robust, de talie

Controlul asupra focului a determinat prima mare transformare în evoluția umană. Din momentul în care a stăpânit flăcările, omul primitiv a început să mai fie un animal de pradă și a început să prindă animale și să cultive pământul ceea ce, cu timpul, a făcut posibilă a doua mare transformare: apariția agriculturii.

mare (până la 1,80 m) și prezenta un dimorfism sexual foarte pronunțat

Este de presupus că după 400 000 de ani de progres tehnologic, *Homo erectus* a reușit să perfeționeze și să dezvolte industria pieptrei, mai ales a pietrei acheleniene, principala

cucerire a acestui nou hominid, care a schimbat total istoria speciei umane. A dobândit controlul asupra principalei surse de energie și de apărare a preistoriei, care este, în același timp, și un important element al coeziunii sociale: *Homo erectus*, acum 1,42 milioane de ani, a fost primul care a reușit să controleze, să domine și să utilizeze focul.

Controlul unui element prin definiție dăunător, pe care nicio altă specie nu a reușit să-l domine, a fost un punct major de cotitură care l-a situat pe hominid deasupra restului ființelor vii ale epocii. Cu acest instrument, *Homo erectus* nu numai că va putea să se protejeze împotriva prădătorilor care îl atacă, ci se va putea transforma el însuși într-un prădător. În zăcăminte din Kenya se află primele indicii ale folosirii focului, căci acolo au fost descoperite resturi de oase de animale, de instrumentele și unelte de argilă arse.

De la stăpânirea focului s-a ajuns la o altă descoperire crucială pentru evoluție: bucătăria. *Homo erectus* este primul hominid care a început să-și gătească alimentele, ceea ce se constată și în propriile rămășițe ale acestuia, cu dinți și intestine mai mici decât ale predecesorilor săi (deși este o specie de talie mai mare), pregătite pentru alt tip de masticare și de digestie. Aceasta a permis speciei să prolifereze, datorită absorbiției mai bune a proteinelor și a hidraților de carbon asigurați prin fierbere și ardere, și a apărut și posibilitatea desfășurării unor activități nocturne. Focul a permis și o mai bună conservare a alimentelor, iar menținerea lui și domeniul tehnicilor de aprindere a focului implică și o colaborare socială care nu există în cadrul relațiilor încă primitive ale lui *Homo habilis*.

Omul de Neanderthal avea conștiință de sine și putem îndrăzni să afirmăm că începea să conștientizeze existența sufletului, a morții corpului ca o anticameră a unui spațiu mai îndepărtat. El este primul care și-a înhumat morții: niciun alt Homo nu-și mai îngropase până atunci morții.

S-au efectuat primele înhumări

120 mii ani î.Hr.

HOMO NEANDERTHALENSIS Primele înhumări

Conform unei idei larg răspândite, omul de Neanderthal este considerat un reprezentant al imaginii tipice a omului primitiv, mătăhălos și puțin evoluat. Nimic mai departe de realitate. *Homo sapiens neanderthalensis* a locuit în Europa și în partea de vest a Asiei de peste 300 000 de ani și s-a stins acum 28 000 de ani, ceea ce înseamnă că în Europa a conviețuit cu omul de Cromagnon. Contemporanii cu primii oameni moderni, foarte asemănători cu aceștia – aşadar, și cu noi (studiu genomului său, aproape identic cu cel al lui *Homo sapiens*, atestă o origine comună din care s-a desprins cu aproape 600 000 de ani în urmă, și o hibridizare în cele două specii acum aproximativ 100 000 de ani), oamenii de Neanderthal au trăit în comun cu *Homo sapiens* mii de ani, folosind aceleși unelte, evident înduindu-se prin inovații proprii și adaptând altele.

Ideea omului de Neanderthal ca sinonim al omului primitiv este greșită. Era o specie corpulentă, remarcându-se prin volumul său craniian de 1 600 cm³, mai mare decât media oamenilor moderni.

Cu siguranță, omul de Neanderthal era un tip de *Homo* foarte evoluat în comparație cu *habilis* și *erectus*, cu o formă de viață modernă, iar printre vestigiile rămase de la această specie găsim o construcție sofisticată de locuințe, care ne indică un anumit tip de societate (familială, cel mai probabil),

cu un anumit grad de complexitate în textura ei, ceea ce se constată și la specia *Homo sapiens* și care va da naștere societăților de la începutul perioadei istorice. *Homo neanderthalensis* a fost primul tip de om care s-a preocupat de viața de după moarte. Într-o excavație dintr-un zăcământ din Israel au fost găsite primele vestigii de înhumare deliberată, cu o vechime de aprox. 120.000 ani și a fost confirmată prezența omului de Neanderthal. Indiciile descoperite sugerează că omul de Neanderthal nu numai că își îngropa morții, dar și că, probabil, făcând acest lucru, credea în ceva mai mult.

Mormintele omului din Neanderthal au elemente umaniste și ritualiste, cadrul este așezat în poziție de somn sau în poziția fătului, cu capul spre vest și picioarele spre est. Acestea este un element foarte semnificativ, căci arată, pe de o parte, că există o preocupare pentru viața de după moarte, pentru existența unui anumit tip de transcență spre o lume mai îndepărtată, pe de altă parte, că se practica un anumit tip de religie și de respect pentru morți. Astfel, în aceste zăcăminte s-au găsit cadavre așezate în poziții concrete (cu capul rezemat de braț, în poziție de dormit), precum și mostre de polen sau de ierburi aromatică, picturi, animale în brațele defuncților, ceea ce indică realizarea unui anumit tip de rit și, fără îndoială, primele mostre de sentiment religios primitiv.

Cu ajutorul gândirii abstrakte, al limbajului și al vieții sociale, Omul s-a ridicat deasupra nivelului simplei evoluții organice.

S-a definitivat trecerea la gândirea abstractă

50 mii ani î.Hr.

HOMO SAPIENS SAPIENS Apariția gândirii

Începând cu saltul de la bipedul *Australopithecus afarensis* la *Homo habilis*, capacitatea de a utiliza uneltele, de a prelucra piatra și de a crea instrumente cu ajutorul ei va deveni principala trăsătură caracteristică a speciei Homo. Această capacitate se va perfecționa de-a lungul câtorva milioane de ani. În Africa se pot descoperi topoare confectionate în mod similar cu alele din Europa, și aceasta se poate explica numai prin existența unor cunoștințe care se transmită și care se puteau răspândi dincolo de simpla abilitate meșteșugărească. De asemenea, în interiorul așezărilor umane ale lui *Homo erectus*, se mai poate observa prezența locurilor specifice destinate în mod concret confectionării uneltelor – ceea ce

Evoluția producției de unelte contribuie la efectuarea ultimului pas în direcția unui tip de gândire mitică. Datorită acesteia, *Homo sapiens* va putea începe să-și planifice viața și să gândească „pe termen lung”.

sugerează existența unui anumit tip de atelier – pentru fabricarea uneltelor și a ustensilelor care prezintă mai multe caracteristici comune și care se repetă.

Aceste trăsături comune presupun o inovație importantă: este așa-numita standardizare a procesului manufacturier realizată de *Homo erectus* acum 700 000 de ani și care, departe de a fi un rezultat al întâmplării, reprezintă dovada unei idei evolutive noi: asemănarea dintre vestigiile foarte diferite și aflate la mare distanță unele de altele presupune o uniformitate necesară

în momentul în care se elaborează instrumentele, pentru care *Homo erectus* trebuia să poseze un anumit tip de gândire.

Ne aflăm, aşadar, în pragul apariției gândirii abstrakte, o nouățate care își face intrarea pe scena istoriei odată cu *Homo sapiens sapiens*. Evoluția minții, după unii autori, trece prin trei faze care își au corespondentul în evoluția umană: în primul rând, tipul de gândire episodică, axat pe reacția imediată la situație, în care se află *Homo habilis*; în al doilea rând, mimesis, în care există o comunicare de tip primitiv (în special gesturi sau anumite sunete) care permite transmiterea cunoștințelor și, astfel, o anumită pedagogie, iar ființele nu mai sunt izolate; și, în sfârșit, mimesisul lui *Homo sapiens sapiens*, care se axează pe ideea ca atare, adesea fără o utilitate practică, dar cu o utilitate în viitor.

Gândirea abstractă se observă în multe aspecte: un tip de așezări mai structurate și o tehnologie a pietrei mai specializată, cu unelte noi și cu tipare specifice. Acțiunea nu mai este imediată și se planifică pe termen lung cu un comportament strategic care atestă existența unei idei de „viitor”. Aceasta indică o cultură evoluță, marcată de norme de conduită, de prezență limbajului, fără de care nimic din toate acestea nu ar fi posibil. Astfel, omul lasă definitiv în urma sa hominidul, este capabil să vadă dincolo de orizontul lui temporal, să-și transforme viața într-o trajectorie vitală și mediul ambiant într-o societate adeverătată.

În cadrul artei rupestre găsim manifestări fundamentale figurative în care sunt reprezentate principalele animale și foarte rar și persoane.

A apărut arta rupestră

40 mii ani î.Hr.

ARTA RUPESTRĂ Expresia creatoare

Deși primele manifestări ale artei par să aibă o vechime de peste 2 000 000 de ani, abia mult mai târziu, acum aproximativ 40 000 de ani, a avut loc o extraordinară explozie artistică, având drept rezultat opere de artă precum cele din peșterile de Chauvet, Lascaux sau Altamira. Fără un limbaj evoluțat, această înflorire artistică nu ar fi fost posibilă. Arta primitivă, expresia omului lumii antice sub forma unei creații fără utilizare specială, este unul dintre cele mai importante succese ale preistoriei și, în același timp, unul dintre cele mai surprinzătoare. Este importantă, deoarece arta rupestră apare pe neașteptate, schimbând complet

Picturile din Peșterile de la Altamira reprezintă unul dintre cele mai caracteristice exemple de artă din această epocă, fiind considerate drept Capela Sixtină a artei rupestră.

concepția despre lume și atestând în același timp evoluția omului ca atare; și surprinzătoare, pentru că și până în zilele noastre au rămas multe semne de întrebare în legătură cu aceste opere de artă, mai ales în ceea ce privește gradul de perfecționare și semnificația acestora.

Crieverul și mintea lui *Homo sapiens* au elaborat coduri din ce în ce mai abstrakte care au făcut posibile comportamente simbolice, artistice și sociale. Arta rupestră dezvăluie o capacitate metaforică foarte avansată, fără îndoială legată de consolidarea creativității lingvistice, și ambii factori, la rândul

lor, sunt cauza creșterii exponențiale pe care o cunoaște cultura umană începând de atunci. Apariția artei rupestre a fost un eveniment neașteptat, care se remarcă prin marea sa varietate, dar mai ales prin gradul înalt de sofisticare. Perfecționarea și realismul acestor mostre continuă să ne surprindă și astăzi, când nu mai există nicio îndoială cu privire la autenticitatea originii sale primitive. Această explozie artistică bruscă (nu s-au găsit mostre anterioare) i-a făcut pe paleontologi să marcheze un nou salt evolutiv al omului primitiv, de astă dată centrat pe concepția culturală. Pe scurt, este vorba despre o modificare în dezvoltarea mentală a omului, despre resetarea minții care l-a determinat să caute expresia artistică, după ce găsise în el însuși tehnica necesară în acest scop. Este un nou model de cultură umană și, odată cu acesta, o restructurare a minții.

Tehnicile utilizate în aceste reprezentări sunt pictura și gravura, adesea combinate. Omul primitiv folosea coloranți minerali, argilă, carbon, un amestec de materiale organice, pentru a obține o fixare mai bună a picturilor, ceea ce le-a permis să ajungă până în zilele noastre.

Arta rupestră apare dintr-odată atât de perfecționată, încă de la prima sa manifestare, după primele descoperiri efectuate în secolul al XIX-lea, încât au existat mulți critici care au considerat că era vorba despre o înșelătorie.

Stăpânirea focului aduce cu sine progrese importante în cultura și în evoluția speciei umane, printre cele mai importante fiind gătitul alimentelor și ceramica.

A început confectionarea obiectelor din ceramică

25 mii ani î.Hr.

CERAMICA Depozitarea alimentelor

Până la apariția și răspândirea producției de ceramică, omul primitiv își confectiona uneltele și armele în același mod cum făcuse de-a lungul întregii evoluții umane de până atunci, adică lovind piatra sau osul de altă piatră, până obținea piesa sau obiectul dorit. Odată cu apariția tehnicii modelajului în argilă și, prin perfecționarea acesteia, a ceramicii, omul lumii antice și-a însușit o modalitate mai simplă de a crea obiecte, ceea ce presupune o trecere treptată de la uneltele de piatră la cele de ceramică, aşa cum se poate observa în diversele depozite existente.

Primele utilizări ale argilei se găsesc în Orientalul Mijlociu, aproximativ în mileniul al zecelea înainte de era noastră. Aceste obiecte se găsesc întotdeauna în apropierea marilor cupoare de bucătărie, alimentate mai mult cu bălegar și paie decât cu lemn, destinate fierberii alimentelor. Această argilă, prelucrată într-o formă încă destul de rudimentară, este amestecată cu paie

Istoria ceramică merge mână în mână cu istoria omului, fiind o reflectare fidelă a evoluției culturii unei societăți.

și coji de ouă, pentru a forma cărămizi sub formă de chirpici.

Focul din aceste cupoare este folosit pentru a transforma argila în ceramică. Este o părere larg răspândită în rândul oamenilor de știință că primele mostre de ceramică încă nu au fost aduse la

lumină, iar descoperirile făcute au fost întotdeauna de înaltă calitate. Este foarte posibil ca, imediat ce a fost descoperită, noua tehnologie să fi evoluat rapid, datorită experimentării: descoperim imediat o încercare de reducere a porozității argilei, de a se ajunge la tehnici care permit o îmbunătățire a calității materialului.

Independent de modul de confectionare a ustensilelor, se poate constata o evoluție remarcabilă în ornamentica acestora. De la ornamentalul simplu inițial, în formă de incizii executate cu degetul, se trece treptat la incizii executate cu instrumente și de aici la modele obținute prin presarea altor obiecte cum ar fi scoici, frunze, pietre etc. Si culoarea obiectelor se va schimba, se experimentează negru, maro și roșcat, ulterior diverse tonuri de crem și gri. Evoluția formează și a decorației acestor ustensile va ajunge să devină o trăsătură distincțivă a fiecărei culturi și civilizații.

Domesticirea animalelor și cultivarea plantelor sunt legate de clima de pe planetă, care acum 12 000 de ani a început să se încălzească și să se stabilizeze, ceea ce a făcut posibilă apariția lumii noastre.

A apărut agricultura

10 mii ani î.Hr.

DOMESTICIREA ANIMALELOR Domeniul naturii

De-a lungul anilor s-a crezut că așa-numita „revoluție neolică“ a dus la dezvoltarea primelor sate și că, la rândul său, inventarea acestui nou mod de viață sedentară a fost declanșatorul unei serii întregi de progrese, cum ar fi fabricarea ceramică, metalurgia și, după trecerea câtorva mii de ani, ar fi dat naștere primelor civilizații. Astăzi însă se știe că sedentarismul a precedat cu mii de ani această revoluție neolică și că omul și-a părasit modul de viață nomad devenind culegător și vânător.

Astfel, stabilirea omului într-un loc fix, încheierea nomadismului, este un fenomen care precede agricultura și creșterea animalelor și este independent de acesta.

Ambele „tehnici“ de supraviețuire vor apărea mai târziu și nu vor reprezenta întotdeauna, aşa cum se crede,

Necesitatea depozitării alimentelor neperisabile este unul dintre motivele care au dus la adoptarea sedentarismului.

un avantaj competitiv pentru ființă umană, deoarece modul de viață al vânătorilor-culegători era, de fapt, destul de eficace: timpul dedicat vânătorii și culegerii pentru a-și asigura subzistența nu depășea trei sau patru ore pe zi, în timp ce agricultura și creșterea animalelor necesită o grijă și o atenție aproape constantă față de plante și de animale și, în plus, regimul alimentar al vânătorului-culegător era mai bogat și mai variat.

Se pare că această schimbare a fost mai puțin legată de necesitatea de asigurare a subzistenței și a fost provocată mai mult de o modificare de mentalitate: în ființă umană s-a născut dorința de a domina regnul animal și vegetal. Dar, dacă există anumite dubii cu privire la cauzele apariției domesticirii animalelor și a cultivării plantelor, nu există dispute referitoare la moment și la loc: plantele au început să fie cultivate pentru prima dată în semiluna fertilă din sud-estul Asiei (de la Canaan, prin Turcia, Mesopotamia și Golful Persic) cu aproximativ 12 000 de ani în urmă, iar animalele au fost domesticite în aceeași regiune câteva mii de ani mai târziu, în general în următoarea ordine: capra, calul, oaia, porcul și vaca (căinele fusese domesticit deja cu câteva mii de ani înainte de culegătorii-vânători).

Această trecere de la economia de vânătoare și de culegere a plantelor sălbaticice la așezările cu sate stabile, cu animale și plante de cultură, a fost un proces lung, care a durat 3 000 de ani. Această schimbare a modului de viață va aduce cu sine o serie de modificări importante în societăți, cum ar fi coeziunea de grup, relația cu mediul natural și un grad sporit de sofisticare și complexitate socială, mai ales în ceea ce privește cunoștințele, repartizarea sarcinilor. Satul va reprezenta culmea procesului de domesticire a naturii și de sedentarizare a ființei umane.

Au apărut primele religii

MAREA ZEIȚĂ Apariția religiei

În cadrul evoluției genului uman, apariția religiei este un fenomen surprinzător de tardiv, legat de omul modern. Există și o anumită protoreligie animistă legată de adorarea spiritelor, mai ales de tip animal, și încă din perioada omului de Neanderthal se înregistrează, aşa cum am spus, anumite forme de înhumare care atestă un anumit tip de ritual sau de credință într-o viață de dincolo.

Cu toate acestea, primele manifestări de religie în sensul strict al unei credințe într-o entitate abstractă în fața căreia credincioșii ridică brațele în poziție de adorare – ființa umană fiind situată jos, supusă în fața forței divine, situate sus – nu se dezvoltă decât acum 11 500 de ani, într-o perioadă imediat anterioară neoliticului dominat de culegători și de vânători, adică atunci când cultivarea pământului și sedentarismul începuseră să se manifeste, dar încă nu apăruseră agricultura și domesticirea animalelor. În acest context, adorarea principiului feminin, a

Din această pereche feminină și masculină, zeiță-mamă și zeul-tată, vor lua naștere, practic, toate credințele religioase antice, influențând primele mitologii ale societăților antice. Vor fi următe apoi de cultul Lunii și al Soarelui, ceva mai târziu, și de alte forme de adorare mai complexe, pe măsură ce omul a renunțat la nomadism și a devenit sedentar.

Marii Zeiți, ca simbol al fertilității va fi percepță ca o garanție a stabilității și a prosperității pentru unitatea familială. Această zeiță supremă începe să fie flancată chiar de

9,5 mii ani î.Hr.

la început de taur, principiul masculin, simbol al virilității care fecundează. Dorința de a domina regnul animal și vegetal leagă astfel revoluția religioasă de revoluția agricolă, prin cultivarea speciilor sălbatiche de cereale, ceea ce duce la apariția sedentarismului și apoi la revoluția neolitică.

Odată cu dezvoltarea primelor civilizații mari din Mesopotamia, Egipt și India, simbolismul Marii Zeițe și al Taurului s-a propagat și a evoluat, adoptând forme diferite. Acest prim nucleu de idei religioase a fost urmat de inventarea „sacrificiului“, care implică, pe de o parte, ideea de dar prin renunțare și abnegație, pe de altă parte, ideea de legătură sau corespondență între microcosmos și macrocosmos, între om și lumea cu care împărtășește aceleași ritmuri, pe care le poate observa, dar nu le poate înțelege, căci orice sacrificiu trebuia să îmbuneze puterea divină, adică să provoace o reacție benefică din partea divinității care dirija aceste ritmuri sau forțe misterioase. Următoarea adăugire la nucleul credințelor fundamentale după sacrificiu a fost aceea a „zeului din cer“ (pornind de la observarea comportamentului Soarelui și Lunii, moarte și renășterea lor) și a „vieții de după moarte“, legată de ideea anterioară: observând lumea care îl înconjura (fazele lunii, ritmul anotimpurilor), omul primitiv a descoperit multe semne care îi confirmau existența acestei alte vieți, a morții și a renășterii. La rândul său, ideea existenței altiei vieți a adus cu sine ideea că ar mai putea exista ceva după moarte și după descompunerea trupului, ceea ce a dus la apariția ideii de „suflet“.

formă naturală, ci se obține prin topirea cuprului împreună cu alt material. Astfel, în bronz se putea găsi plumb, cositor, fier și arsenic, în încercarea de a se obține un material mai maleabil și mai rezistent. Bronzul va schimba economia lumii antice: primele centre primitive de populație

Necesitatea de a se trece de la piatră sau os, ca principale materii prime pentru confectionarea uneltelor, la metal se explică, în principal, prin rezistența mai mare a acestuia.

Au fost turnate primele unelte de bronz

8 mii ani î.Hr.

METALURGIA Uneltele de metal

Apusul epocii de piatră a fost marcat de un nou material folosit ca materie primă, care va fi foarte mult timp metalul. Cuprul a fost unul dintre primele minereuri prelucrate de om, de peste 9 000 de ani, căci se găsește în stare aproape pură în natură și a fost utilizat încă de la sfârșitul neoliticului (la fel ca și aurul și argintul); la început era prelucrat prin batere până se subția ca o lamă. Cu toate acestea, epoca metalelor începe odată cu primele dovezi ale topirii lor, care datează din mileniul al VI-lea î.Hr. (din Anatolia, munții Zagros). Originea topirii metalelor este legată de prelucrarea ceramică (utilizarea focului în scopul obținerii unor piese mai rezistente și perfecționate datează dintr-o epocă anterioară) și mai ales de descoperirea unor metale în argila de pe malul râurilor.

Bronzul a înlocuit cuprul, mult mai abundant și mai ușor de obținut, dar mai puțin rezistent și maleabil. De fapt, epoca bronzului este epoca aliajelor, căci bronzul nu este un metal care se găsește în

În timp ce în Europa scrisul s-a dezvoltat în mileniul I î.Hr., în Mesopotamia și Egipt metalurgia coincide cu dezvoltarea scrisului și de aceea epoca metalelor este pe deplin „istorică“.

formă naturală, ci se obține prin topirea cuprului împreună cu alt material. Astfel, în bronz se putea găsi plumb, cositor, fier și arsenic, în încercarea de a se obține un material mai maleabil și mai rezistent. Bronzul va schimba economia lumii antice: primele centre primitive de populație

din apropierea filoanelor sau zăcăminteelor de cositor (materialul principal pentru obținerea aliajului de bronz) vor fi primele care vor crește semnificativ. Odată cu bronzul apare și spada, care, împreună cu domesticirea calului și răspândirea folosirii roții, contribuie la declanșarea primei războaie.

Cât despre fier, deși este al patrulea element ca abundență în scoarța terestră, utilizarea lui a început cu 7 000 de ani mai târziu decât a cuprului și cu 2 500 de ani după cea a bronzului. În lumea antică se cunoștea fierul, dar nu era fier obținut prin procedee metalurgice, ci „fier teoretic“, adică provenit din meteoriți, și tocmai de aceea un articol de lux foarte rar, de ceze ori mai valoros decât aurul și de patruzeci de ori decât argintul. În mileniul al II-lea î.Hr., hititi au descoperit procedeul de prelucrare a fierului. Când acest popor a dispărut, și meșteșugarii lor s-au răspândit în lume, producția acestui metal a crescut considerabil în întreaga lume cunoscută.

